

SADRI MAKSUDÎ ARSAL I ANARKEN*

Prof. Dr. Ziya Umur

Anma törenini yaptığımız Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal, çeşitli cepheleri olan bir insandı. İlim sahasında ismi, Tarih dediğimiz, son derecede geniş kola bağlıdır: Türk Tarihi, Türk Hukuk Tarihi, Umumî Hukuk Tarihi. Hattâ Felsefe ve Başlangıç derslerini okuttuğu zamanlarda bile, Sadri Maksudi'nin tarihçi cephesi hâkim görünür.

Hukukçu olarak, gerek Ankara'nın, gerekse İstanbul'un Hukuk Fakültelerinde "Türk Hukuk Tarihi" ve "Umumî Hukuk Tarihi" derslerini, onun isminden ayırmağa imkân yoktur.

Cumhuriyet devrine kadar Türkiye'de, "Millî Hukuk Tarihimiz" ile alâkadar olunmamıştı. Çünkü o vakte kadar, bin seneden beri tatbik etmekte olduğumuz "İslâm Hukuku", milletimiz ve milliyetimizle ilgisi olmayan ve bu neviden bir ihtiyacı hissettirmeyen bir hukuktu. İnkılâpla-riyle birlikte, millî benliğini idrâk etmeğe başlayan Türkiye'de, hukuku, bu cepheden tetkik etmek zarureti doğdu. 1925 senesinde kurulan "Ankara Hukuk Mektebi"nde, ilk defa olarak ihdas edilen bu dersi okutmakla, Sadri Maksudi vazifelendirildi.

Hiç bir evveliyatı olmayan bir işe başlamanın güçlüğü âşikârdır. Kendi ifadesiyle "gideceği yolu da kendisi yaparak seyahat eden bir yolcuya" benzediğini söyleyen Sadri Maksudi'nin, ne kadar yorucu safhalardan geçtiğini tahmin etmek zor değildir.

Yepyeni olarak ele almış olduğu bu tarihin mevzuunu, sarih bir şekilde tesbit etmekte idi: "Türkiye'de yaşayan Türklerin hukuk tarihi". "Bu hukuku anlamak için, hem İslâmiyetten önceki Türk hukukunu, hem İslâm hukukunun esaslarını bilmek gerekir.", diyerek işe başlamakta idi. Bu, sağlam bir temel anlayıştır. Eserinin: "Türk hukuk tarihini tesis yolunda ilk tecrübeden başka bir şey olmadığını, kendisinden sonra gelecek araştırmacıların bu sahadaki tetkikleri ilerleteceklerini ve Türk hukuk tarihinin, tamamen işlenmiş bir ilim haline geleceğini" söyleyen Arsal, koymuş olduğu geniş programın en çetin sayılabilecek olan kısmı ile, ya-

(*) İ. Ü. Hukuk Fakültesindeki anma toplantısında yapılan konuşma.

ni, eski Türk hukuku ile meşgul olmuş ve bu kısmın kaynaklarının, metodunun neler olması lâzım geldiğini tesbit etmeğe muvaffak olmuştu.

Yaptığına inanan bir insan olarak, bu yolun tâkip edileceğine emindi.

Eski devirlerin, efsanelerle dolu Türk tarihi içinde, sağlam bir yol bulup emniyetle yürüyebilmek için, titiz bir İlmî zihniyete ve bilhassa sonsuz bir heves ve iştiyaka ihtiyaç vardı. Sadri Maksudi, ibü meziyetlere sahip bir insan olarak işe başlamış, Ankara ile İstanbul arasında, bir taraftan Milletvekili ve Tarih Kurumu üyesi, diğer taraftan, iki ve hattâ üç Fakültede Hoca olarak, yorulmak bilmez bir faaliyet içinde, Türkiye’de ilk defa, Türk hukukunun, tarihî cepheden okutulmasındaki mânâ ve ehemmiyeti talebelerine öğretmeğe çalışmıştı.

Türk hukuk tarihinden başka, el attığı diğer mühim bir mevzu, daha geniş çaptaki “Umumî Hukuk Tarihi” idi. İlmî faaliyetinin büyük bir kısmını tahsis etmiş olduğu Umumî Hukuk Tarihine de, başka bir zaviyeden, fakat yine sıfırdan başlamak zorunda idi. Gerçi, kendisinden evvel henüz Avrupa hukuklarının tam olarak iktibasından önce, İstanbul Hukuk Mektebinde okutulmağa başlanmış bir “Umumî Hukuk Tarihi” dersi yok değildi. Fakat bu ona, az çok hazırlanmış bir yolun vereceği kolaylığı temin etmemekte idi. Gerçekten, Şeriat hukukunun yürürlükte olduğu bir yerde, “Hukuk Tarihi” ne ifade edebilirdi? “Mücerret akl-ı İnsanî ile idrâk olunamayıp, sem’a tevakkuf eden Şeriat-i islâmiyye, ulûm-u nakliyyeden” olduğuna göre, tarih bakımından, tatbikatından başka herhangi bir inkişafı bahis konusu olamazdı. “Ahkâm-ı şer’iyye Kitab-ü Sünnetten ahz-ü istinbat olunur.” Kitap ve Sünnet ise, zamanla değişemeyen bir takım metinlerden ibarettir. Bu metinlere sıkı sıkıya bağlı olan bir hukukun tatbik edildiği yerde “Hukuk Tarihi”, haliyle, sun’î bir şey olmağa mahkûmdu. Sadri Maksudi Arsal’dan önceki Hukuk Tarihi de, bu sun’î hava içinde, hissedilmeden, memleketin ihtiyacı ve bizimle olan rabıtası düşünülmeden, dünyadaki bütün hukuklar hakkında, alelâde, umumî bir malûmat vermek kabilinden bir iş olarak kalmıştı. Arsal ise, “ülum-u nakliyye”den olan Şeriat-ı islâmiyye terk edildikten ve onun yerine, “ülum-u akliyye”den olan garp hukukları iktibas edildikten sonra, aynı mevzuu ele almakta idi. Binaenaleyh, yeniden başlayarak, Türkiye’de, bu ilme de bir istikamet vermesi gerekiyordu.

Bu sahada da sarîh ve salim fikirlere sahip olduğu, “Umumî Hukuk Tarihi” isimli kitabında görülmektedir. Mer’iyette olan hususî hukukumuzun temelinde Roma hukuku bulunduğuna göre, bilhassa bu hukukun tarihine büyük ehemmiyet verilmesi gerektiği, orada tebarüz etmektedir.

Türkiye’de hukuk tarihinin arz ettiği, kendine has bazı müşküller

vardır. Bir memlekette hukuk tarihini tetkik etmenin gayesi, o memleketin hukuk bünyesinin, o güne kadar nasıl geliştiğini öğrenmek ve ne yolda gelişmeğe istidadı olduğunu tâyin ederek, tarih içinde yaşayan bir hukuk zihniyetini elde etmektedir. Avrupa'da hukuk tarihi, bu hava içinde doğmuştu.

Halbuki Türkiye'de, kendi içinde gelişerek fertlere hitap eden, Türklerin kendi karakterlerinden fıskıran hayatı düzene koyan bir hukuktan ziyade, dışarıdan aİmmiş, başkalarına hitap etmek üzere doğmuş hukuklar hâkim olmuştur. Bin senedenberi, hukuku kendi içinden doğmamış olan bir memlekette hukukun tarihi ne mâna ifade edebilir? suali, hukukçularımızı her zaman tereddüde sevk etmiştir. Tatbikatı uzun süren İslâm hukuku, İlâhî menşeli bir hukuk olmak itibariyle, haddizatında, tarihî zihniyeti reddeden bir hukuk olduktan başka, İlâhî menşeli bir hukukun netice itibariyle, yine insan aklına dayandığı farzedilse bile, bizden olmayan, gelişmesini, bizimkinden çok farklı bir bünye içinde bulan bir hukukun tarihini biz, hangi gayeyi, veyahut hangi menfaati elde etmek için tetkik edeceğiz? Avrupa hukuklarını kabul ettikten sonra dahi, ilk bakışta, değişen fazla bir şey yoktu. İsviçre'den, olduğu gibi aldığımız medenî hukukun ne olduğunu anlamak için, İsviçre hukukunun tarihini mi araştıracağız? Bunu yapmağı kabul etsek bile, bundan ne fayda bekleyebilirdik? Hakikatte, bir memleketin yürürlükte olan hukuku kendi ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde, kendi bünyesinden doğmalıdır. O zaman, o hukukî bünyenin nasıl geliştiğini tetkik etmekle, bir milletin hukuk tarihi tetkik edilebilir. Başkaları için doğmuş olan hukukların tarihi, tatbik edildikleri yabancı yerlerdeki insanları, kâfi derecede ilgilendirebilir mi?

Bütün bu meseleler, Türkiye'de, hukuk tarihinin ehemmiyetini bugün bile, lâıkiyle hissettirmemektedirler. Sadri Maksudi Arsal'ın zamanında, mahiyet ve unsurları bile belirmemiş olan hukuk tarihinin zarurî olup olmadığının münakaşasını, bugün, rahat bir şekilde yapmak mümkün olmaktadır. Bizi bu merhaleye ulaştıran, onun, inandığı bir mevzuda yapmış olduğu çetin mücadeledir.

Türkiye'de, hukuk tarihinin âkıbeti tehlikeli bir vaziyette idi. Arsal, bir taraftan hukuk tarihinin ortaya koyduğu zorlu teknik problemlere cevap vermeğe çalışırken, diğer taraftan, Türkiye'de hukuk tarihinin "varlığı ve yokluğu" münakaşaları içinde kendisine bir yol açmak zaruretinde kalmıştı. Fakültemiz içinde, hukuk tarihinin "iç" tarihine bir göz atılacak olursa, bu dersin, nasıl buhranlı safhalardan geçtiğini görmek kolaylıkla mümkün olur.

Sadri Maksudi, inanmış bir insan olarak, bu müdahaleyi kuvvetle yürüttü. Yapılmasında zaruret gördüğü, fakat nasıl yapılacağı o vakte kadar hiç düşünülmemiş olan bu işe, büyük bir ıstıyakla sarıldı. Ankara ile İstanbul arasında mekik dokuyarak, hem orada hem burada, talebelelerine yeni görüşler aşıladı. Memleketimizde bugün, umumun malı olan “Türklük” ve Türklüğün çeşitli cepheleriyle “eski mazisi”nden bahsedildiği vakit, harcıâlem şeyler söylenmiş gibi görünmektedir. Halbuki bundan otuz sene evvel, genç talebeler olarak, Sadri Maksudi’nin söylediklerini, ilk defa söylenen sözler olarak duymakta idik. Sadri Maksudi ve emsali bazılarının, bugünkü benliğimizin idrakinde nasıl bir rolleri olduğunu, bugünün gençleri kolaylıkla anlayamazlar; çünkü kısa zamanda anlayıp temessül ettiğimiz şeyler o kadar çoktur ki, bunların mazisinin bize bu kadar yakın olduğunu, ve bu kadar kısa zamanda, bu nisbette çok şeylerin benliğimize mal edilmiş olduğunu tasavvur etmek zordur.

Bugün Sadri Maksudi’den nisbeten az bahsedilmesi unutulmuş olmasından değildir. Bazı kimselerin isimleri, bıraktıkları tesire göre az zikredilirler; çünkü söylemiş oldukları şeyler, o derecede herkesin malı olmuşlardır ki, artık insanlar, onların isimlerini tekrar etmeden fikirlerini benimsemiş olurlar.

İstikameti ve programı belli, yerleşmiş bir muhit içinde Sadri Maksudi Arsal, daha da faydalı olabilecek meziyetlere sahipti. Fakat Türkiye’nin dünkü ve bugünkü nesilleri, aynı âkıbete mahkûmdurlar: Yaptıkları işler, lâıyk oldukları itibarın tamamını göremeyecektir. Kendilerine, yeni bir hayat yolu çizmenin çırpınması içinde, nesillerimiz, hata gördükleri şeyleri affetmemekte, ufak bir kusurunu gördükleri bir kimsenin, çok daha üstün olan meziyetlerini de unutarak, onu bir kenarda bırakmağa temayül etmekte, her işe yeni baştan koyulmak hevesinden kendilerini kurtaramamaktadırlar.

Bugün, her sahanın boş bırakılmış olduğu kanaati hâkimdir. Halbuki boş addettiğimiz sahalardan bir tanesine el uzattığımız zaman, istisnasız olarak, orada, bizden evvel gelmişlerin hevesle, gayretle, ciddiyetle çalışmış olduklarını görürüz. Fakat bu çalışmanın bir tarafının tatmin edici olmadığına inanarak, bütün işe yeniden başlarız.

İlmin bir tek elde parlamayı, alev alev ortalığı aydınlatmasına imkân olmadığını, bu meş’alenin elden ele devredildikçe, ona hayat veren nefesler üstüste birleştikçe, kâinatı aydınlatacağım unutmamak lâzımdır. Herkese mukadder olan hatalar bir kenara atılacak, yapılan iyi ve doğru işler birbirine eklenmeğe başlayacaktır. Bu devrin, bizim için de çabuk geleceğine inanıyoruz.

Herkes gibi, onun da, eksik kalmış tarafları vardı. Bunu, kendisi de bilmekte ve söylemekte idi. Her şeyi birden ihata ederek, her şeyi tamam yapmak, kime nasip olmuş veya olacaktır? Fakat, onun bıraktığı yer, başlamış olduğu yerin bir hayli uzağındadır; ve bizi, tekrar, onun başladığı yere dönmek külfetinden kurtarmıştır. Onun için, hatırasına olan şükranımızı ifade vesilesi bulmuş olmaktan bahtiyarız.